

Styrelsen för Locum AB

Yttrande över förslag till miljöpolitiskt program för Stockholms läns landsting 2017-2021

Ärendet

Miljöarbetet i Stockholms läns landsting styrs i ett miljöprogram. Ett förslag till nytt miljöpolitiskt program för Stockholms läns landsting för åren 2017-2021 har tagits fram.

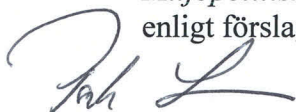
Nämnder och styrelser inom Stockholms läns landsting har fått möjlighet att yttra sig över förslaget till nytt miljöprogram. Remisstiden har förlängts från den 27 maj till den 3 juni 2016.

Tidplanen är att landstingsfullmäktige beslutar om nytt miljöpolitiskt program den 15 november 2016.

Förslag till beslut

Styrelsen för Locum AB föreslås besluta

att uppdra åt verkställande direktören att avge yttrande över
Miljöpolitiskt program för Stockholms läns landsting 2017-2021
enligt förslag.

Patrik Emanuelsson
Verkställande direktör

Bilagor:

1. Förslag till yttrande.
2. Förslag för remiss - Miljöpolitiskt program för Stockholms läns landsting 2017-2021 inklusive *Bakgrund till föreslagna miljömål*.

2016-05-12

Diarienummer
LOC 1605-0654
LS 2015-0092

Informationssäkerhetsklass
Öppen

VD stab
Per-Inge Buskas
Affärsutveckling
Marie Boestad
Miljö
Petra Hansson

Styrelsen för Locum AB

Yttrande över förslag till miljöpolitiskt program för Stockholms läns landsting 2017-2021

Inledning

Förslag till miljöpolitiskt program för Stockholms läns landsting (SLL) för åren 2017-2021 har remitterats till Locums styrelse för synpunkter.

Miljöprogrammet är indelat i fyra målområden:

- Klimat
- Hållbar vård
- Hållbara resor och transporter
- Hållbara fastigheter och anläggningar

Inom de fyra målområdena finns sammanlagt 16 miljömål som följs upp med totalt 25 indikatorer.

I förslaget presenteras förutom de föreslagna miljömålen även exempel på åtgärder för att nå målen. Med remissen följer också sex frågor att besvara. Frågorna är följande:

1. Är målet tydligt?
2. Är målet relevant och fångar det upp den betydande miljöpåverkan?
3. Beskriv ert åtagande som ni kan bidra med för att uppnå målet.
4. Bedömer ni att målet kommer att bidra till att skapa engagemang och delaktighet för miljöarbetet?
5. Finns det ytterligare något mål som bör ingå?
6. Övriga synpunkter på mål, eller andra delar av förslaget.

Inkomna remissvar hanteras av SLL Hållbarhet. Landstingsstyrelsens förvaltning färdigställer därefter ett tjänsteutlåtande med förslag till nytt miljöpolitiskt program. Förslaget bereds sedan politiskt inför beslut i landstingsfullmäktige den 15 november 2016.

Locum AB:s synpunkter

Locums synpunkter lämnas under respektive miljöområde och mål. Yttrandet utgår från de miljömål som är relevanta för Locums verksamhet samt de frågor som ingår i remissen.

Grundläggande miljökrav för Stockholms läns landsting

De grundläggande miljökraven skulle med fördel kunna lyftas in i respektive målområde. Det skulle tydliggöra vem som äger målen.

I övrigt innehåller avsnittet ett antal miljökrav som inte är mätbara. Det gäller bl a kraven gällande hur verksamheterna ska arbeta resurseffektivt med återvinning av vissa fraktioner, främja återanvändning av möbler och IT-utrustning, hantera farligt avfall på ett säkert sätt samt minska och effektivisera materialförbrukningen.

I uppräkningsdelen av material som ska återvinnas saknar vi wellpapp.

Kravet som gäller vidareutveckling av återvinningssystem i landstingsägda fastigheter är ottydligt. Om det handlar om avfall behöver det förtydligas i formuleringen.

Av förslaget framgår att ett arbete ska påbörjas under hösten 2016 som avser att förtydliga hur målen ska mätas och redovisas. Vi förutsätter att Locum kommer att vara delaktiga i detta arbete i de delar som är relevanta för vår verksamhet.

Målområde 1 – Klimat

I Locums affärsplan för 2016 finns ett nytt långsiktigt mål om att bli klimatneutrala. De områden vi ser framför oss i arbetet med att minska vår klimatpåverkan är energi, avfall, material och produkter.

I arbetet med att minska klimatpåverkan från landstingets verksamheter ser vi att det finns en risk med att vi prioriterar olika inom SLL och att energieffektiviseringar prioriteras bort till förmån för köpt förnybar fjärrvärme, el eller solceller.

Det är därför viktigt att SLL har en gemensam syn på hur prioriteringar görs inom energiområdet. Exempelvis skulle följande prioriteringsordning kunna gälla:

1. Minska behovet
2. Effektivisera
3. Energiåtervinna
4. Fastighetsnära förnybar energi
5. Klimatkompensation

Tanken är att vi arbetar uppifrån och ned, d v s vi minskar behovet innan vi klimatkompenserar.

Målet att minska landstingets utsläpp av växthusgaser år 2021 med 85 procent och år 2030 med 100 procent saknar basår som målet är relaterat till.

En kommentar till målet är att det är svårt att påverka fjärrvärmebolagens utsläpp av växthusgaser, som är en del i målet. Om Locum ska kunna påverka fjärrvärmebolagen kommer Locum att behöva stöd i det arbetet ifrån övriga SLL.

Målområde 2 – Hållbar vård

Locum saknar ett mål på hur mycket av sjukhusens avfall som ska källsorteras.

Målområde 4 – Hållbara fastigheter och anläggningar

År 2021 har landstinget ökat återanvändningen och materialåtervinningen i bygg- och anläggningsprojekt, samt genomfört åtgärder för att förebygga avfall.

För 2015 hade Locum en materialåtervinningsgrad i bygg- och anläggningsprojekt som var 89 procent utifrån definitionen sortering vid källan. Om sorteringsgraden ska öka bör definitionen ses över i syfte att möjliggöra ökad sortering.

Locum kommer under 2017 att besluta om mål och åtgärder för utvecklingsarbetet. Ett område att utveckla är analys av material- och avfallsströmmar i byggprojekt. Vidare kommer Locum att fortsätta arbetet med att minska spill samt öka återanvändning och materialåtervinning i byggprojekten.

År 2021 har 50 procent av materialet och produkterna som används vid landstingets ny- och ombyggnationer bedömts enligt Byggvarubedömningens kriterier och minst 90 procent av det som har bedömts är accepterat eller rekommenderat.

Locum kommer även fortsättningsvis att ställa krav om att byggtreprenörer använder Byggvarubedömningen under byggnation och att de bara använder accepterade och rekommenderade materialval.

År 2015 hade Locum 98 procent accepterade och rekommenderade material och produkter där de bedömda produkterna var 100 procent, d v s Locum ligger ovanför föreslagna målnivåer.

Mängden miljö- och hälsofarliga kemikalier för drift och underhåll av landstingsägda fastigheter har minskat med minst 30 procent år 2021, i jämförelse med år 2017.

Locum arbetar aktivt med att fasa ut kemikalier ifrån landstingets utfasningslista. Nästa steg är att använda mindre mängd kemikalier.

Verksamhets- och fastighetsenergi i landstingsägda fastigheter har minskat med 15 procent år 2021 och med 30 procent år 2030, i jämförelse med år 2011.

Definitionen av energianvändning bör ses över i syfte att även inkludera kyla.

Övrigt

För nästa programperiod finns det skäl att överväga om inte remissen förutom det nya miljöprogrammet även ska innehålla specifikationsdokumentet där målen tydliggörs samt en beskrivning av de ekonomiska effekterna av programmet.

Patrik Emanuelsson
Verkställande direktör

Stockholms läns landsting
Landstingsstyrelsens förvaltning
SLL Hållbarhet

BREV
2016-03-21

LS 2015-0092

LOC 1605-0654

Till nämnder och styrelser inom
Stockholms läns landsting

Remiss av förslag till miljöpolitiskt program 2017-2021

Inledning

Bifogat finner ni förslag till miljöpolitiskt program för Stockholms läns landsting år 2017-2021. Detta förslag önskar vi få era synpunkter på.

Stockholms län är en region i snabb utveckling. Stora investeringar i kollektivtrafik och bygg- och anläggningsprojekt kommer behövas samtidigt som en ökande och allt äldre befolkning kommer ställa stora krav på vården. Allt detta ska ske med så liten miljöpåverkan som möjligt. Landstingets miljöarbete styrs i ett miljöprogram, med höga målsättningar som syftar till att driva utvecklingen framåt, både i Sverige och globalt.

Process

Arbetet med att ta fram ett förslag till miljöpolitiskt program involverar många delar av landstinget. Genom projektets styrgrupp, referensgrupper med bland annat miljöchefer samt olika arbetsgrupper har landstingets samtliga förvaltningar och bolag varit delaktiga i framtagandet av förslaget.

I december 2015 valde landstingsdirektörens ledningsgrupp att ta en mer aktiv roll i framtagandet av miljöprogrammet. Syftet var att miljöarbetet ännu mer ska bli en del av landstinget strategiska arbeten och att förslaget förbereds för att arbetas in i budget- och investeringsplaner för 2017.

Nämnder och styrelser har nu möjlighet att lämna synpunkter på det framtagna förslaget. Inkomna remissvar hanteras av SLL Hållbarhet. Landstingsstyrelsens förvaltning färdigställer därefter ett tjänsteutlåtande med förslag till nytt miljöpolitiskt program. Förslaget bereds sedan politiskt för att beslutas i fullmäktige 15 november 2016. Avsikten är också att till tjänsteutlåtandet komplettera med vision för miljöarbetet samt en beskrivning av de ekonomiska effekterna av programmet. Hösten 2016 påbörjas även ett arbete med ett förtydligande av hur målen i miljöprogrammet ska mätas och redovisas.

Tidplan

Remissvar från nämnd/styrelse	senast 27 maj 2016
Tjänsteutlåtande till ledningskansliet	2 september 2016
Behandling i miljöberedningen	14 september 2016
Möte i arbetsutskottet	20 september 2016
Behandling i landstingsstyrelsen	25 oktober 2016
Beslut i landstingsfullmäktige	15 november 2016

Önskad återkoppling

Bilagt till detta brev finns två dokument. I dokumentet "Förslag för remiss - Miljöpolitiskt program för Stockholms läns landsting 2017-2021" finns de föreslagna miljömålen presenterade. Det är dessa vi önskar få era synpunkter på. För att ge en utförligare beskrivning av och bakgrund till målen finns dokumentet "Bakgrund till föreslagna miljömål i miljöpolitiskt program". Här beskrivs även exempel på åtgärder för att nå målen.

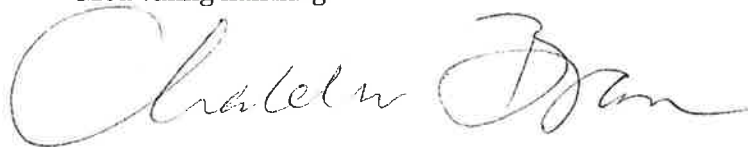
Vänligen besvara nedanstående frågor för de mål som är relevanta för er verksamhet och motivera gärna era svar.

1. Är målet tydligt?
2. Är målet relevant och fångar det upp den betydande miljöpåverkan?
3. Beskriv ert åtagande som ni kan bidra med för att uppnå målet.
4. Bedömer ni att målet kommer att bidra till att skapa engagemang och delaktighet för miljöarbetet?
5. Finns det ytterligare något mål som bör ingå?
6. Övriga synpunkter på mål, eller andra delar av förslaget.

De avgivna remissvaren ska vara beslutade i respektive nämnd eller styrelse. Vi behöver ert remissvar senast fredag den 27 maj 2016. Remissvaren skickas till registrator.lsf@sll.se.

Vid frågor, kontakta Fredrik Rangstedt, projektledare, fredrik.rangstedt@sll.se.

Med vänlig hälsning

Charlotta Brask
Hållbarhetschef Stockholms läns landsting och projektägare

Förslag för remiss –
Miljöpolitiskt program för
Stockholms läns landsting
2017–2021

Landstingsstyrelsens förvaltning

Landstingsdirektör Toivo Heinsoo

08-737 42 21

toivo.heinsoo@sll.se

Hållbarhetschef Charlotta Brask

08-123 144 71

charlotta.brask@sll.se

Inledning

Miljöarbetet i Stockholms läns landsting styrs i ett miljöpolitiskt program. Landstingets sjunde miljöprogram gäller 2017–2021 och har höga mål som syftar till en minskad miljöpåverkan och att driva utvecklingen framåt, både i Sverige och globalt. Målen i programmet bidrar till en hållbar samhällsutveckling, med hållbara resor, fastigheter och vård. Miljöprogrammet inkluderar även ett ansvar för hur produktionen av de varor och tjänster som landstinget upphandlar påverkar människor och miljö.

Landstingets främsta uppgift är att se till att invånarna i länet får tillgång till en väl fungerande hälso- och sjukvård och kollektivtrafik. Landstinget ansvarar också för regionplanering och ska bidra till ett fritt och tillgängligt kulturliv i länet.

Stockholms län är en dynamisk region i snabb utveckling. För att kunna erbjuda en vård som uppfyller invånarnas förväntningar och framtidens vårdbehov genomför landstinget en av de största satsningarna någonsin inom hälso- och sjukvården. Att Stockholm växer kraftigt innebär en ökad belastning på alla trafiksystemen i länet och därför görs stora investeringar inom kollektivtrafiken. Allt detta ska ske med så liten miljöpåverkan som möjligt.

Landstingets miljöarbete bidrar till att uppnå nationella och internationella mål för hållbar utveckling. Världens stats- och regeringschefer har antagit globala mål för hållbar utveckling för att skydda planeten och dess naturresurser, utrota fattigdom och hunger och förverkliga de mänskliga rättigheterna. I Sverige är det övergripande målet för miljöpolitiken att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta, utan att öka miljö- och hälsoproblemen utanför landet. Stockholms läns landsting är en viktig aktör i Sveriges arbete för att uppnå dessa mål.

Stockholm, 2016-03-21

Innehållsförteckning

Inledning	1
Sammanfattning.....	3
Grundläggande miljökrav för Stockholms läns landsting.....	5
Miljömål	6
1. Klimat	6
2. Hållbar vård	7
3. Hållbara resor och transporter.....	9
4. Hållbara fastigheter och anläggningar	11
Så styrs miljöarbetet.....	14
Organisation och ansvar	14
Processtyrt miljöarbete i landstinget	15
Ägar- och förvaltningsstyrning.....	15
Upphandling.....	15
Investeringar	16
Kommunikation och utbildning.....	16
Forskning och innovation.....	16
Andra viktiga styrdokument	17

Sammanfattning

Stockholms läns landsting arbetar systematiskt och målmedvetet med att minska verksamhetens negativa miljöpåverkan och bidrar samtidigt till en hållbar samhällsutveckling, med hållbara resor, fastigheter och vård. Arbetet utgår från ett miljöpolitiskt program som har beslutats av landstingsfullmäktige och bryts ner i lokala mål och handlingsplaner.

Landstinget ska också genom upphandling och en resurseffektiv produktanvändning bidra till en hållbar konsumtion och produktion. Ambitionen är att vara en ledande aktör i Europa när det gäller hållbarhetskrav i offentlig upphandling.

Miljöarbetet upprätthålls och utvecklas med certifierade miljöledningssystem och miljömålen följs upp varje år. Förutom målen innehåller programmet också grundläggande miljökrav. Alla förvaltningar och bolag i landstinget omfattas av miljöprogrammet. Även landstingsfinansierad verksamhet i annan regi ska bidra till att landstinget uppnår målen.

Ambitionen är att miljöarbetet är en del av chefer och medarbetares vardag i alla landstingsfinansierade verksamheter och även inspirerar andra aktörer. Kommunikation om miljö ska bidra till att organisationen uppfattas som en attraktiv arbetsgivare och ge en positiv bild av landstinget.

Miljöprogrammet gäller 2017–2021 och är inriktat på följande 16 mål:

- Klimat
  1. År 2021 har landstingets utsläpp av växthusgaser minskat med 85 procent och år 2030 med 100 procent
  2. Under programperioden fastställer landstinget en klimatanpassningsorganisation och tar fram en klimatanpassningsplan
- Hållbar vård
  3. Under programperioden arbetar landstinget för en hållbar läkemedelskedja som med bibehållen patientnytta bidrar till att minska miljöpåverkan från läkemedel vid tillverkning, användning och kassation
  4. År 2021 ska landstingets klimatpåverkan från utsläpp av anestesigaser ha minskat med 50 procent i jämförelse med år 2009
  5. År 2021 är textilhanteringen i landstingets vårdverksamheter resurseffektiv
  6. År 2021 serveras enbart miljömässigt hållbara patientmåltider inom Stockholms läns landsting

- Hållbara resor och transporter
  7. År 2030 har gång, cykel, digitala resor och bildelning avlastat kollektivtrafiken, minskat de övriga motoriserade resorna och stärkt folkhälsan. Kollektivtrafikens andel av de motoriserade resorna har ökat år 2021 samt år 2030, i jämförelse med år 2011
  8. År 2021 sker landstingets transporter helt med förnybara drivmedel
  9. Energianvändningen för kollektivtrafiken har minskat med 10 procent år 2021 och med 15 procent år 2030, i jämförelse med år 2011
  10. Klimatpåverkan från landstingets tjänsteresor har minskat med 10 procent år 2021 i jämförelse med år 2016. Resfria arbetssätt prioriteras, liksom resor med tåg framför flyg
  11. Mängden miljö- och hälsofarliga kemikalier för drift och underhåll av kollektivtrafiken har minskat med 30 procent år 2021, i jämförelse med år 2017
- Hållbara fastigheter och anläggningar
  12. Under programperioden har klimatpåverkan från byggprocessen i landstingets bygg- och anläggningsprojekt beaktats och begränsats
  13. År 2021 har landstinget ökat återanvändningen och materialåtervinningen i bygg- och anläggningsprojekt, samt genomfört åtgärder för att förebygga avfall
  14. År 2021 har 50 procent av materialet och produkterna som används vid landstingets ny- och ombyggnationer bedömts enligt Byggvarubedömningens kriterier och minst 90 procent av det som har bedömts är accepterat eller rekommenderat
  15. Mängden miljö- och hälsofarliga kemikalier för drift och underhåll av landstingsägda fastigheter har minskat med minst 30 procent år 2021, i jämförelse med år 2017
  16. Verksamhets- och fastighetsenergi i landstingsägda fastigheter har minskat med 15 procent år 2021 och med 30 procent år 2030, i jämförelse med år 2011.

Grundläggande miljökrav för Stockholms läns landsting

Landstingets grundläggande miljökrav (nedan) gäller under programperioden. Förvaltningar och bolag hanterar dessa krav inom ramen för sina respektive miljöledningssystem. Landstinget

- har bara miljöbilar och tillämpar särskilda riktlinjer för val av bränsle och fordonstyp
- väljer alltid energi av förnybart ursprung i avtal om leveranser av elektricitet, fjärrvärme och fjärrkyla till fastigheter, samt av elektricitet till kollektivtrafiken
- ställer höga krav på energiprestanda vid nybyggnationer och större ombyggnationer¹
- ställer krav i avtal som säkerställer att det finns effektiv utrustning för destruktion av lustgas inom all landstingsfinansierad förlossningsvård, samt följer utvecklingen när det gäller användningen av lustgas inom annan vård
- säkerställer att verksamheterna arbetar resurseffektivt genom att
  - minska och effektivisera materialförbrukningen
  - främja återanvändning av möbler och IT-utrustning
  - återvinna mat, papper, plast, metall, glas och elavfall, samt hantera farligt avfall på ett säkert sätt
- vidareutvecklar återvinningssystemen i landstingsägda fastigheter
- säkerställer att avfall i landstingets bygg- och anläggningsprojekt sorteras enligt Sveriges byggindustriers riktlinjer
- använder inte kemiska produkter som medför en risk för hälsa och miljö och ställer kemikaliekraV i alla relevanta upphandlingar²
- köper endast ekologiskt kaffe, te och frukt till anställda och ekologiska alternativ väljs i första hand vid representation.

---

¹ Kraven på energianvändning ska motsvara Miljöbyggnad betyg Guld (se www.sgbc.se).

² Enligt *Stockholms läns landstings utfasningslista för miljö- och hälsofarliga kemikalier 2017–2021*, LS 2015-1281.

Miljömål

Under 2017–2021 bedriver landstinget ett ambitiöst och systematiskt miljöarbete för att minska klimatpåverkan, bli mer resurseffektivt samt minska de miljö- och hälsorisker som beror på direkta och indirekta utsläpp från verksamheten. Landstinget ställer dessutom miljökrav och sociala krav på sina leverantörer. Med utmanande mål och genom utveckling av nya metoder, arbetssätt och tekniker driver landstinget miljöarbetet framåt. Miljöarbetet engagerar och inspirerar, skapar delaktighet och bjuder in till samverkan. Miljöprogrammet är indelat i fyra målområden:

- Klimat
- Hållbar vård
- Hållbara resor och transporter
- Hållbara fastigheter och anläggningar

Inom de fyra målområdena finns sammanlagt 16 miljömål som följs upp med totalt 25 indikatorer. Det måltal som anges är den nivå landstinget ska uppnå.

1. Klimat

Klimatförändringar är ett hot mot hela planeten och det är nödvändigt att omedelbart minska utsläppen av koldioxid och andra växthusgaser. Kollektivtrafiken är den del av landstinget som använder mest energi och som står för en stor del av landstingets utsläpp av växthusgaser. Även elektricitet, värme och kyla som används i fastigheter och anläggningar står för betydande utsläpp av växthusgaser.

Klimatförändringarna innebär också nya utmaningar när det gäller att anpassa verksamheter till bland annat värmeböljor och intensiva skyllfall. Landstinget ansvarar för samhällsviktig verksamhet där det är viktigt att mildra den påverkan som klimatförändringarna orsakar.

År 2017–2021 genomför landstinget åtgärder som minskar utsläppen av växthusgaser, bland annat genom att övergå till 100 procent förnybar energi, effektivisera energianvändningen, minska utsläppen av lustgas och anestesigaser samt begränsa klimatpåverkan från bygg- och anläggningsprojekt³. Genom upphandling minskar landstingets klimatpåverkan från konsumtion och produktion. Landstinget utvecklar också en plan för klimatanpassning för att förebygga och mildra påverkan av växthuseffekten. I

---

³ Utförligare beskrivningar av mål för att minska klimatpåverkan finns inom respektive område: hållbar vård, hållbara resor och transporter och hållbara fastigheter och anläggningar.

den regionala utvecklingsplaneringen arbetar landstinget med klimatanpassning för regionen som helhet⁴.

- 1.1 År 2021 har landstingets utsläpp av växthusgaser minskat med 85 procent och år 2030 med 100 procent⁵.
- 1.1.1 Indikator: klimatpåverkan från utsläpp av växthusgaser (ton koldioxidkvalenter). Måltal: ska ha minskat med 85 procent år 2021 och med 100 procent år 2030, i jämförelse med år 2011.

Beskrivning: målet utgör den sammanslagna effekten av andra mål (se nedan) och omfattar fastigheter (elektricitet, värme, kyla och köldmedia), kollektivtrafik och diverse andra transporter, samt lustgas och anestesigaser. Målet ersätter det tidigare målet: att landstingets totala utsläpp av växthusgaser ska vara minst 30 procent lägre år 2020 än basåret 2011.
- 1.2 Under programperioden fastställer landstinget en klimatanpassningsorganisation och tar fram en klimatanpassningsplan.
- 1.2.1 Indikator och måltal: landstinget har en klimatanpassningsorganisation och en beslutad klimatanpassningsplan, med en tidshorisont som sträcker sig till år 2100.

Beskrivning: initialt sker ett arbete med att identifiera kritiska faktorer och verksamheter samt synergier på kort och på lång sikt, samt att upprätta förslag på åtgärder som sedan revideras årligen under programperioden. Arbetet utgör underlag för en klimatanpassningsplan som sammanställs under programperioden.

2. Hållbar vård

En ökande och åldrande befolkning ställer höga krav på vården inom Stockholms läns landsting. Det växande vårdbehovet innebär också att miljöbelastningen ökar, både från vårdverksamheterna och indirekt genom inköpen av varor och tjänster.

År 2017–2021 genomför landstinget åtgärder som minskar miljöbelastningen från läkemedel, livsmedel, textilier och andra varor i alla led – från tillverkning till användning och avfall. Åtgärder för en säkrare och mer kostnadseffektiv läkemedelshantering samt en resurseffektiv textilhantering genomförs, liksom ett kontinuerligt arbete för att minska utsläppen av anestesigaser och lustgas. För att minska matsvinnet och öka andelen ekologiska livsmedel samt klimatsmarta menyer, satsar landstinget också på miljömässigt hållbara patientmåltider.

- 2.1 Under programperioden arbetar landstinget för en hållbar läkemedelskedja som med bibehållen patientnytta bidrar till att

---

⁴ För närvarande sker arbetet genom RUFSS 2010.

⁵ En kontrollräkning sker under remisstiden. Beskrivningen av de minskade klimatgasutsläppen ska spegla den samlade effekten av de åtgärder som föreslås i miljöprogrammet till Scope 1 och 2, enligt definitionen i Greenhouse Gas Protocol.

minska miljöpåverkan från läkemedel vid tillverkning, användning och kassation.

- 2.1.1 Indikator och måltal: miljökrav och sociala krav ställs alltid vid upphandling av läkemedel. Under programperioden ska minst två uppföljningar genomföras.

Beskrivning: målet omfattar landstingets upphandlingar av läkemedel på rekvisition.

- 2.1.2 Indikator och måltal: landstingets uppföljning visar på minskade utsläpp av miljöbelastande läkemedelssubstanser.

Beskrivning: de vårdverksamheter och den tandvård som berörs beslutar från och med år 2017 varje år om mål och åtgärder utifrån landstingets förteckning över miljöbelastande läkemedelssubstanser. För att se om utsläppen av miljöbelastande läkemedel minskar görs uppföljningar av vidtagna åtgärder samt inköpsstatistik⁶

- 2.1.3 Indikator och måltal: de vårdverksamheter som berörs minskar kassationen av läkemedel genom säkrare och effektivare läkemedelshantering.

Beskrivning: de vårdverksamheter som berörs genomför under programperioden minst en åtgärd per förvaltning och bolag för säkrare och mer kostnadseffektiv läkemedelshantering, vilket även minskar en onödig kassation av läkemedel.

- 2.2 År 2021 ska landstingets klimatpåverkan från utsläpp av anestesigaser ha minskat med 50 procent i jämförelse med år 2009.

- 2.2.1 Indikator: klimatpåverkan från utsläpp av anestesigaser (ton koldioxidekvivalenter). Måltal: utsläppen ska minska med 50 procent till år 2021 i jämförelse med år 2009.

Beskrivning: den utsläppta mängden är lika med den inköpta mängden, minus den destruerade mängden. Den destruerade mängden beräknas med hjälp av uppgifter om utsläpps begränsande åtgärder, exempelvis antalet använda filter för uppsamling av anestesigaser.

- 2.3 År 2021 är textilhanteringen i landstingets vårdverksamheter resurseffektiv.

- 2.3.1 Indikator och måltal: miljökrav och sociala krav ställs vid upphandling av tvätt- och textilservice.

Beskrivning: målet omfattar landstingets upphandlingar av tvätt- och textilservice. Under programperioden ska minst en uppföljning av avtalskraven genomföras.

- 2.3.2 Indikator och måltal: miljöhänsyn inkluderas i landstingets klädregler.

Beskrivning: målet omfattar landstingets egna verksamheter inom vård och tandvård. Miljöhänsyn inkluderas i både landstingsövergripande och lokala klädregler och klädpolicyer.

- 2.3.3 Indikator: andelen kläder som är uteliggande i verksamheterna i mer än 30 dagar. Måltal: andelen ska vara mindre än 25 procent.

---

⁶ En gemensam uppföljningsmodell för indikator 2.1.2 färdigställs 2016.

Beskrivning: målet omfattar landstingets egna verksamheter inom vård och tandvård och mäts genom statistik från landstingets textil- och tvättleverantör. Utöver att minska andel uteliggande kläder ska förvaltningar och bolag verka för att omsättningshastigheten för samtliga textilier ökar.

2.4 År 2021 serveras enbart miljömässigt hållbara patientmåltider inom Stockholms läns landsting.

2.4.1 Indikator: andelen ekologiska livsmedel (procent). Måltal: 50 procent år 2021.

Beskrivning: andelen beräknas på pris. Fokus är på storvolymlivsmedel och livsmedel med en stor miljöbelastning.

2.4.2 Indikator och måltal: hållbarhetskrav ställs alltid vid upphandling av patientmåltider och livsmedel.

Beskrivning: målet omfattar landstingets upphandlingar av patientmåltider och livsmedel. Under programperioden sker en uppföljning av avtalskraven.

2.4.3 Indikator: klimatpåverkan från patientmåltider (ton koldioxidekvivalenter). Måltal: ska ha minskat med 20 procent år 2021 i jämförelse med år 2016.

Beskrivning: målet omfattar patientmåltider som serveras i landstinget.

2.4.4 Indikator: andel av mängden mat som slängs (procent). Måltal: maximalt 15 procent av portionsvikten slängs år 2021.

Beskrivning: avser andelen av mängden mat som serveras till patient.

3. Hållbara resor och transporter

Att Stockholm växer kraftigt ökar belastningen på alla trafiksystem i länet. Landstinget gör stora investeringar inom kollektivtrafiken för att arbetet med hållbara resor ska ligga i framkant och främja en hållbar utveckling av Stockholmsregionen.

Perioden 2017–2021 genomförs olika åtgärder så att kollektivtrafikresandet ökar och transporterna blir mer energieffektiva och sker med förnybara drivmedel. Landstinget genomför också åtgärder för att minska utsläppen av miljö- och hälsofarliga ämnen vid drift och underhåll av kollektivtrafiken. Åtgärderna leder till minskat buller samt mindre partikel-, kväveoxid- och klimatpåverkande utsläpp. Insatserna minskar också kemikaliebelastningen i miljön och förbättrar arbetsmiljön för landstingets anställda. Sammantaget leder arbetet till en förbättrad folkhälsa.

3.1 År 2030 har gång, cykel, digitala resor⁷ och bildelning avlastat kollektivtrafiken, minskat de övriga motoriserade resorna och stärkt

---

⁷ Digitala resor avser telefon- och videomöten som ersätter resor med tåg, flyg eller bil.

folkhälsan. Kollektivtrafikens andel av de motoriserade resorna har ökat år 2021 samt år 2030, i jämförelse med år 2011.⁸

- 3.1.1 Indikator: resvaneundersökningar om resor med cykel och gång, bildelning samt digitala resor. Måltal: ökning av gång, cykel, bildelning och digitala resor.

Beskrivning: resvaneundersökningar för länets medborgare följer upp andelen resor med cykel och gång. Enkäter om bildelning till dem som reser i bil visar om de är förare eller passagerare. Uppföljningen av resvanor bland förvärvsarbetande i länet omfattar även digitala resor: telefon- och videokonferenser samt den andel som arbetar på distans.

- 3.1.2 Indikator för kollektivtrafikandel: SL:s marknadsandel av resandet i länet. Måltal: kollektivtrafikandelar ska öka enligt gällande trafik försörjningsprogram för Stockholms län.

Beskrivning: kollektivtrafikandelar (marknadsandelar) beräknas vid tullsnitten med manuell trafikanräkning och med biltrafikdata från Statens väg- och transportforskningsinstitut. Förutom tullsnittsberäkningarna använder trafikförvaltningen även den nationella resvaneundersökningen, RVU Sverige, som Trafikanalys ansvarar för.

- 3.2 År 2021 sker landstingets transporter helt med förnybara drivmedel.

- 3.2.1 Indikator: andelen förnybar energi för transporter, i procent. Måltal: 99 procent.

Beskrivning: riktvärdet för kollektivtrafik på land är 100 procent, för kollektivtrafik till sjöss 90 procent, samt för resor med personbil och övriga transporter 80 procent. Även spårtrafik omfattas av målet.

- 3.3 Energianvändningen för kollektivtrafiken har minskat med 10 procent år 2021 och med 15 procent år 2030, i jämförelse med år 2011.

- 3.3.1 Indikator: energianvändning för kollektivtrafik per personkilometer. Måltal: ska ha minskat med 10 procent år 2021 och med 15 procent år 2030, i jämförelse med år 2011.

Beskrivning: riktvärdet för kollektivtrafikens energianvändning till sjöss är minst 10 procent effektivare år 2021 och 15 procent effektivare år 2030, i jämförelse med basåret 2011. För kollektivtrafik med buss är riktvärdet minst 10 procent effektivare år 2021 och 25 procent effektivare år 2030, i jämförelse med basåret 2011. För spårtrafiken är riktvärdet minst 5 procent effektivare år 2021 och 15 procent effektivare år 2030, i jämförelse med basåret 2011. För spårtrafiken avses enbart spårdrift.

- 3.4 Klimatpåverkan från landstingets tjänsteresor har minskat med 10 procent år 2021 i jämförelse med år 2016. Resfria arbetssätt prioriteras, liksom resor med tåg framför flyg.

---

⁸ Arbetet med att ta fram ett nytt trafikförsörjningsprogram pågår under 2016 vilket kan innebära justeringar av måltalen i detta dokument.

- 3.4.1 Indikator: koldioxidekvivalenter från tåg och flyg, i ton. Måltal: ska ha minskat med 10 procent i jämförelse med år 2016.

Beskrivning: omfattar tåg- och flygresor i tjänsten som anställda bokar via resebyrå. Resor med personbil ingår i 3.2 ovan.

- 3.5 Mängden miljö- och hälsofarliga kemikalier för drift och underhåll av kollektivtrafiken har minskat med 30 procent år 2021, i jämförelse med år 2017.

- 3.5.1 Indikator: mängden utfasningskemikalier, i kilogram eller liter. Måltal: ska vara 30 procent mindre år 2021 i jämförelse med år 2017.

Beskrivning: år 2017 inventeras mängden utfasningskemikalier hos de underhållsleverantörer som trafikförvaltningen anlitar och den uppmätta mängden utgör basår för målet. En årlig inventering och redovisning utförs sedan. Mängden mäts i kilogram eller liter. De aktuella utfasningskemikalierna definieras i Stockholms läns landstings utfasningslista för miljö- och hälsofarliga kemikalier 2017–2021.

4. Hållbara fastigheter och anläggningar

Stockholms läns landsting är inne i en period med stora investeringar i kollektivtrafik och vårdfastigheter. Bygg- och anläggningsprojekt utgör en väsentlig del av landstingets miljöpåverkan 2017–2021. De beslutade bygg- och anläggningsprojektens klimatpåverkan beräknas överstiga landstingets övriga klimatpåverkan. Dessutom sker en ytterligare miljöpåverkan genom de kemiska produkter som används för underhåll av fastigheter och i byggvaror, samt att det uppstår stora mängder avfall i landstingets bygg- och anläggningsprojekt.

Perioden 2017–2020 genomför landstinget olika åtgärder för att begränsa klimatpåverkan från bygg- och anläggningsprojekt. Arbetet med att minska energianvändningen för drift av fastigheter och i bygg- och anläggningsprojekt fortsätter. Landstinget fortsätter också arbetet för att minska miljöpåverkan av miljö- och hälsofarliga kemikalier.

- 4.1 Under programperioden har klimatpåverkan från byggprocessen i landstingets bygg- och anläggningsprojekt beaktats och begränsats.

- 4.1.1 Indikator och måltal: landstinget har tagit fram och implementerat en plan för att begränsa klimatpåverkan i bygg- och anläggningsprojekt.

Beskrivning: under 2017 utarbetas en plan för att begränsa klimatpåverkan från byggprocessen i landstingets bygg- och anläggningsprojekt. De förvaltningar och bolag som berörs av planen utvecklar kompetens och processer som säkerställer att den genomförs.

- 4.2 År 2021 har landstinget ökat återanvändningen och materialåtervinningen i bygg- och anläggningsprojekt, samt genomfört åtgärder för att förebygga avfall.

- 4.2.1 Indikator och måltal: de förvaltningar och bolag som berörs arbetar för att förebygga avfall och öka återanvändningen (minst fyra prioriterade fraktioner), samt öka materialåtervinningen (minst tre prioriterade fraktioner) vid ny- och ombyggnation respektive anläggningsprojekt.
- Beskrivning: de förvaltningar och bolag som berörs utarbetar och beslutar under 2017 om mål och åtgärder för sitt utvecklingsarbete.
- 4.3 År 2021 har 50 procent av materialet och produkterna som används vid landstingets ny- och ombyggnationer bedömts enligt Byggvarubedömningens kriterier och minst 90 procent av det som har bedömts är accepterat eller rekommenderat.
- 4.3.1 Indikator: andelen material och produkter som har bedömts enligt Byggvarubedömningens kriterier, i procent. Måltal: 50 procent år 2021.
- Beskrivning: de material och produkter som används vid en ny- eller ombyggnation registreras. För avslutade projekt redovisas varje år andelen material och produkter som har bedömts enligt Byggvarubedömningen (eller motsvarande kriterier) och den andel som inte har bedömts.
- 4.3.2 Indikator: andelen accepterade eller rekommenderade material och produkter av de som har bedömts enligt Byggvarubedömningens kriterier, i procent. Måltal: 90 procent av de material och produkter som har bedömts år 2021.
- Beskrivning: varje år redovisas andelen rekommenderade respektive accepterade material och produkter för avslutade projekt.
- 4.4 Mängden miljö- och hälsofarliga kemikalier för drift och underhåll av landstingsägda fastigheter har minskat med minst 30 procent år 2021, i jämförelse med år 2017.
- 4.4.1 Indikator: mängden utfasningskemikalier, i kilogram eller liter. Måltal: 30 procent mindre år 2021 i jämförelse med år 2017.
- Beskrivning: under 2017 inventeras mängden utfasningskemikalier hos underhållsleverantörer som har anlåtits av Locum AB och trafikförvaltningen och den uppmätta mängden utgör basår för målet. Mängden mäts i kilogram eller liter. De aktuella utfasningskemikalierna definieras i Stockholms läns landstings utfasningslista för miljö- och hälsofarliga kemikalier 2017–2021.
- 4.5 Verksamhets- och fastighetsenergi i landstingsägda fastigheter har minskat med 15 procent år 2021 och med 30 procent år 2030, i jämförelse med år 2011.
- 4.5.1 Indikator: energianvändning som köpt energi, kilowattimmar, per kvadratmeter (A_{temp}). Måltal: 15 procent lägre energianvändning år 2021 och 30 procent lägre år 2030, i jämförelse med år 2011.
- Beskrivning: målet omfattar all elektricitet, värme och kyla, fastighetsenergi och verksamhetsenergi sammanslaget. Ett riktvärde för energianvändningen i fastigheter som ägs av Landstingsfastigheter AB är att den ska ha minskat med minst 15 procent år 2021 och med minst 35 procent år 2030, i jämförelse med år

2011. Verksamhets- och fastighetsenergin ska effektiviseras i lika stor utsträckning. Ett riktvärde för energianvändningen i fastigheter som ägs av AB Storstockholms lokaltrafik är att verksamhets- och fastighetsenergi tillsammans ska ha minskat med minst 10 procent år 2021 och med minst 15 procent år 2030, i jämförelse med år 2011.

Så styrs miljöarbetet

Miljöprogrammet styr landstingets miljöarbete genom att det definierar hur arbetet ska utvecklas och hur landstingets verksamheter och landstingsfinansierade organisationer ska bedriva sin verksamhet med så lite negativ miljöpåverkan som möjligt, samt bidra till bättre hälsa och hållbar utveckling.

Förvaltningarna och bolagen styr miljöarbetet genom att planera för åtgärder och hantera kostnader via budgetprocessen, inom ramen för respektive budgetår. Investeringar som görs för miljöarbetet hanteras genom landstingets övergripande investeringsprocess.

Miljöprogrammet är en del av chefernas och medarbetarnas vardag. Det skapar ett engagemang för och en medvetenhet om landstingets miljöarbete, samt stimulerar till forskning, innovation och utveckling inom miljöområdet – regionalt, nationellt och internationellt.

Organisation och ansvar

Landstingsfullmäktige har det övergripande ansvaret och beslutar i principiella och viktiga ärenden som till exempel det miljöpolitiska programmet.

Landstingsstyrelsen leder och samordnar landstingets angelägenheter och har uppsikt över dess nämnder och bolag, samt ett övergripande ansvar för att skapa en organisation för miljöarbetet. Landstingsstyrelsen följer upp miljöprogrammet, kontrollerar att styrningen av miljöarbetet fungerar tillfredsställande, samt lämnar förslag till fullmäktige som utformar de nödvändiga riktlinjerna och anvisningarna för att tillämpa programmet.

Nämnder och bolagsstyrelser ansvarar för miljöfrågorna inom sina verksamheter med utgångspunkt från det miljöpolitiska programmet.

Förvaltningschefer och verkställande direktörer ansvarar för att utforma lokala mål och anvisningar samt budget inom ramen för sin egen verksamhet för att uppfylla landstingets miljöpolitiska program. Dessa mål och anvisningar ska antas av nämnd respektive styrelse. Förvaltningschefen, alternativt den verkställande direktören, ska löpande rapportera hur arbetet fortlöper till nämnden, styrelsen och i förekommande fall till ägarutskottet.

Medarbetarna bidrar till miljöarbetet och lyfter förbättringsidéer.

Leverantörer till landstinget inom hälso- och sjukvård, kollektivtrafik och fastighetsområdet ska följa och redovisa sitt miljöarbete enligt kraven i avtalen.

Processtyrt miljöarbete i landstinget

Miljöarbetet styrs genom landstingets budgetprocess och ingår i alla delar av budgetflödet och landstingets redovisningsprocess. Förvaltningarnas och bolagens arbete med miljö:

- ska planeras i respektive årlig budget och verksamhets- och affärsplan
- ska redovisas landstingsövergripande och på bolags- och förvaltningsnivå enligt fastställd plan
- kvalitet- och förbättringsarbete ska säkerställas på bolags- och förvaltningsnivå genom ägarstyrning och certifiering enligt ISO 14001
- kvalitet- och förbättringsarbete ska säkerställas och kontrolleras på landstingsnivå genom budgetprocess och revision.

Ägar- och förvaltningsstyrning

Landstingets ägar- och förvaltningsstyrning säkerställer att förvaltningar och bolag sköts ansvarsfullt och så effektivt som möjligt. Förvaltningar och bolag:

- ska fastställa verksamhetens hållbarhetsarbete enligt ägarriktlinjer och ägarkriterier
- ska följa det vidgade ansvaret för internkontroll.

Upphandling

Landstingets ambition är att vara en ledande aktör i Europa när det gäller hållbarhetskrav i offentlig upphandling. Inom ramen för genomförandet av det miljöpolitiska programmet tar landstinget fram en plan för hållbar upphandling. Planen ska

- bidra till att miljöprogrammets mål och krav om energi, transporter, läkemedel, textilier, patientmåltider, resurser och kemikalier uppfylls
- stimulera innovation av produkter med låg miljöpåverkan i ett livscykelperspektiv och främja en resurseffektiv användning av produkter
- stärka mänskliga rättigheter i leverantörskedjan för varor och tjänster vid landstingets upphandlingar samt bidra till att skapa sociala värden i regionen och i vår närmiljö
- definiera en process för hållbar upphandling som bland annat omfattar behovs-, marknads- och riskanalyser, deltagande i strategiskt viktiga FoU-projekt, utveckling av

innovationsfrämjande testmiljöer, uppföljning, samt effektiva kanaler för att sprida information och kunskap.

Investeringar

Landstingets investeringsprocess är integrerad i budgetprocessen och i landstingets investeringsstrategi. Den beskriver hur de övergripande målen omsätts i investeringar. Investeringsstrategin är därmed en länk mellan de politiska ambitionerna och investeringsplanen. Investeringar i miljöarbetet bedöms och prioriteras tillsammans med alla landstingets investeringar. Landstingets investeringar ska ta hänsyn till de miljöpolitiska målen genom att en miljöbedömning görs i:

- Investeringsutredning
- Investeringsplanering
- Inriktningsbeslut

Miljöperspektivet ska finnas med i de tekniska anvisningar och mallar som upprättas i investeringsprocessen.

Investeringsstrategin anger på ett övergripande sätt hur investeringar ska hanteras inom landstinget.

Miljöperspektivet ska beaktas lokalt och

- ingå i de lokala rutiner och arbetssätt som upprättas för investeringar i bolag och förvaltningar.

Kommunikation och utbildning

Landstingets miljökommunikation ska stärka landstingets varumärke och arbetsgivarvarumärke.

All kommunikation och utbildning inom miljöområdet ska planeras utifrån målgruppsanalyser och utformas för att vara både effektiv och nå de önskade effekterna.

Kommunikations- och utbildningsinsatser ska utformas så att information och kunskap förmedlas på ett lättillgängligt och tydligt sätt. Insatserna ska leda till att landstingets miljöarbete är känt och inspirerar, samt att det integreras i den vardagliga verksamheten.

Forskning och innovation

Miljö ska ingå i landstingets arbete med forskning och innovation.

Andra viktiga styrdokument

Det miljöpolitiska programmet visar hur Stockholms läns landstings verksamheter och landstingsfinansierade organisationer ska bedriva sin verksamhet med så lite negativ miljöpåverkan som möjligt. Det finns också beslutade styrdokument inom andra områden som gör landstinget mer klimat- och resurseffektivt och bidrar till ett hälsofrämjande miljöarbete. Det är framför allt:

- **Regional utvecklingsplan för Stockholmsregionen, RUFS**

Den regionala utvecklingsplanen för Stockholmsregionen beskriver mål och strategier för regionen fram till år 2030, med en utblick till år 2050. Visionen är att Stockholmsregionen ska bli Europas attraktivaste storstadsregion. I RUFS finns mål om en god livsmiljö och energieffektiv regionplanering som har bäring på ett hälsofrämjande miljöarbete och en minskad klimatpåverkan.
- **Regionalt trafikförsörjningsprogram för Stockholms län**

En attraktiv kollektivtrafik med ett ökat kollektivtrafikresande i regionen har positiva effekter för miljön. Det regionala trafikförsörjningsprogrammet innehåller långsiktiga mål för hur kollektivtrafiken ska utvecklas fram till år 2030. Det gäller exempelvis mål om minskat buller och minskade utsläpp av luftföroreningar som har en tydlig koppling till miljö och hälsa.
- **Landstingets folkhälsopolicy**

Landstinget ska verka för en god hälsa i hela befolkningen. För att landstingets verksamheter ska ha en gemensam utgångspunkt för detta arbete har en folkhälsopolicy tagits fram. Den utgår från de nationella folkhälsomålen och trender som rör hälsa och ohälsa i Stockholms län.
- **Landstingets investeringsstrategi**

Investeringsstrategin beskriver på ett övergripande sätt hur investeringsprocessen, prioriteringsmodellen samt dialog och rangordning av investeringar ska ske i landstinget.

Bakgrund till föreslagna miljömål

Landstingsstyrelsens förvaltning

Landstingsdirektör Toivo Heinsoo

08-737 42 21

toivo.heinsoo@sll.se

Hållbarhetschef Charlotta Brask

08-123 144 71

charlotta.brask@sll.se

Innehållsförteckning

Bakgrund till föreslagna miljömål.....	3
Hållbar upphandling.....	3
Klimat	5
Minskade utsläpp av växthusgaser i landstinget	5
Klimatanpassning	5
Hållbar vård.....	8
Läkemedel	8
Textilier	10
Anestesigaser	11
Patientmåltider	12
Hållbara resor och transporter.....	14
Resor och transporter.....	14
Kemikalier.....	15
Hållbara fastigheter och anläggningar.....	16
Resurseffektivitet inom bygg- och anläggningsprojekt.....	16
Kemikalier	18
Energianvändning	20

Bakgrund till föreslagna miljömål

Den här texten ger en bakgrund till miljömål i landstingets miljöpolitiska program 2017–2021. Innehållet tar bland annat upp de miljöaspekter och den miljöpåverkan som omfattas av respektive målområde, exempel på åtgärder och vilka effekter som kan förväntas av miljöarbetet under programperioden.

Hållbar upphandling

Landstingets ambition är att vara en ledande aktör i Europa när det gäller hållbarhetskrav vid offentlig upphandling. Genom upphandling har landstinget stora möjligheter att främja en hållbar utveckling.

Produktionen av varor till landstinget och konsumtionen ger en stor miljöbelastning, både lokalt och globalt. Påverkan består av bland annat utsläpp av växthusgaser, luft- och vattenföroreningar, exponering för hälsofarliga kemikalier samt en negativ påverkan på ekosystem och biologisk mångfald. Dessutom sker en stor del av tillverkningen i länder där risken för kränkningar av mänskliga rättigheter, arbetares rättigheter och affärsetiska principer är hög.

Landstingets arbete med hållbar upphandling av varor och tjänster ska bidra till att

- miljöprogrammets mål och krav uppfylls
- miljöpåverkan från konsumtionen i ett livscykelperspektiv minskar
- en resurseffektiv användning av produkter säkerställs
- respekt för mänskliga rättigheter vid produktion av varor och tjänster stärks
- skapa sociala värden i regionen och i vår närmiljö.

Social hållbarhet vid upphandling omfattar både produktion av varor och utförande av tjänster och entreprenader till landstinget.

Status

I dagsläget ställer landstinget miljökrav i alla upphandlingar, samt sociala krav i prioriterade upphandlingar genom landstingets uppförandekod. Det saknas dock långsiktiga mål för vad upphandlingskraven ska leda till och hur de ska bidra till en hållbar samhällsutveckling. Det saknas också övergripande ekonomiska styrmedel eller fonder som skulle kunna förbättra landstingets möjligheter att driva på en hållbar produkt- och tjänsteutveckling.

Tänkbara åtgärder

Initialt under programperioden tar landstinget fram en plan för hållbar upphandling. Planen utvecklas i dialog med landstingets verksamheter, relevanta branscher och myndigheter.

Planen för en hållbar upphandling konkretiserar hur landstinget planerar att agera på både kort och på lång sikt för att uppnå en mer hållbar konsumtion och produktion för upphandlingsobjekt som har stor miljöpåverkan och stor social påverkan. Planen definierar också hur landstinget ska arbeta genom upphandlingsprocessen för att de upphandlade produkterna ska användas på ett resurseffektivt sätt i verksamheten. Några viktiga åtgärder är till exempel att genomföra behovs-, marknads- och riskanalyser, driva branschdialoger, delta i strategiskt viktiga FoU-projekt, utveckla innovationsfrämjande testmiljöer samt skapa kanaler för en effektiv spridning av information och kunskap i landstingets verksamheter. Det behövs mer resurser för att följa upp avtal och sprida information för att se till att produkterna används på ett resurseffektivt sätt, samt ökad kapacitet för att stimulera en innovativ produkt- och tjänsteutveckling.

SLL Hållbarhet och SLL Upphandling föreslås få i uppdrag att samordna ett upphandlingsnätverk tillsammans med landstingets verksamheter och aktivt driva arbetet med att genomföra planen för hållbar upphandling.

Förväntade effekter

Genom att ställa och följa upp långtgående hållbarhetskrav i upphandlingar kan landstinget kraftigt minska miljöpåverkan från inköp och materialförbrukning och främja en global hållbar utveckling. Förväntade effekter av målet är bland annat minskad klimatpåverkan, minskade miljö- och hälsorisker, stärkt social och miljömässig hållbarhet vid produktion och vid utförande av tjänster, samt en mer resurs- och kostnadseffektiv användning av produkter. En plan för hållbar upphandling gör att landstingets leverantörer kan arbeta långsiktigt med produkt- och tjänsteutveckling.

Omfattning och avgränsning

Stockholms läns landstings plan för hållbar upphandling omfattar alla förvaltningar och bolag.

Koppling till omvärldens krav

Offentlig upphandling lyfts som ett viktigt verktyg för att nå hållbarhetsmålen på flera nivåer i samhället, bland annat delmål 12 om hållbara konsumtions- och produktionsmönster i FN:s globala hållbarhetsmål, i FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter, i EU:s nya upphandlingsdirektiv samt i regeringens arbete med en nationell upphandlingsstrategi.

Klimat

År 2015 uppmättes den högsta globala medeltemperaturen över land och hav sedan mätningarna startade 1880¹. Ökningen var cirka 1 °C över den förindustriella nivån². Vid klimatmötet i Paris³ i december 2015 enades världens länder om ett nytt globalt och rättsligt bindande avtal. Avtalet anger att den globala medeltemperaturen ska vara mindre än 2 °C över den förindustriella nivån och ansträngningar ska göras för att begränsa temperaturökningen till 1,5 °C. Det är nödvändigt att utsläppen omedelbart minskar till en klimatneutral nivå. Utsläppen inkluderar den vanligaste växthusgasen koldioxid, men också metan, lustgas och anestesigaser som är mindre vanliga men många gånger kraftfullare. Några av de största källorna till utsläppen av växthusgaser finns inom kraft- och värmeproduktion, förbränning av fossila drivmedel, industri och jordbruk.

Minskade utsläpp av växthusgaser i landstinget

Modern vård är ofta energiintensiv och bedrivs i lokaler med ett stort behov av el, värme och kyla, som innebär utsläpp av växthusgaser. Kollektivtrafiken, både på land och till sjöss, är annars den mest energikrävande delen av landstingets verksamhet. I kollektivtrafikens fastigheter och anläggningar, som bussdepåer och tågstationer, används också energi. Andra betydande källor till utsläpp av växthusgaser i landstinget är nyproduktion av byggnader, mat inom vården, övriga transporter i landstinget som bilar, varuleveranser och tjänsteresor, konsumtion av varor samt användningen av anestesi- och lustgas inom vården. Landstingets långsiktiga ambition är att verksamheten ska vara klimatneutral och det pågår ett arbete för att byta till förnybar energi, att energieffektivisera och att minska klimatpåverkan från olika områden.

Klimatanpassning

Klimatförändringar innebär också nya prövningar och möjligheter för samhället, till exempel att viktiga verksamheter måste anpassas så de fungerar i ett förändrat klimat med delvis oförutsebara effekter. I Stockholmsregionen innebär klimatförändringarna bland annat att extrema väderhändelser, som värmeböljor och intensiva skyfall, kommer att inträffa oftare och förändras i intensitet.

Landstinget ansvarar för samhällsviktig verksamhet inom främst hälso- och sjukvård och kollektivtrafik. Frågan om en klimatanpassning kan sägas ha en human sida och en infrastruktursida där det är viktigt att bedriva ett strukturerat arbete som är både förebyggande, avhjälpande och återställande för att mildra effekterna av klimatförändringarna. Det förändrade klimatet kan

---

¹ Källa: <http://www.ncdc.noaa.gov/sotc/> (Avläst 2015-01-21)

² Källa: <http://www.metoffice.gov.uk/news/releases/archive/2016/2015-global-temperature> (Avläst 2015-01-21)

³ Avtalet är öppet för signatur i april 2016 och ett år framåt för alla medlemsstater i Förenta Nationerna samt Cook öarna, Niue, Palestina och Europeiska Unionen. Avtalet träder i kraft om 55 länder som producerar 55 procent av världens utsläpp av växthusgaser förbinder sig till avtalet.

påverka landstinget när det gäller dricksvattenkvalitet samt belasta sjukvården genom nya infektionssjukdomar och värmeböljor. Klimatförändringarna påverkar också infrastrukturen, exempelvis inom miljön i sjukhusen och i kollektivtrafiken. Riskerna för solkurvor, skred, höjda vattennivåer och intensiva skyfall som belastar transportsystem eller vårdbyggnader måste beaktas. Det finns också en internationell dimension där klimatförändringar leder till social oro och ökade strömmar av klimatflyktingar.

Status

Landstinget arbetar aktivt med att minska utsläppen av växthusgaser vid nyproduktion av byggnader och vid produktionen av mat inom vården. En övergång till förnybar energi och energieffektiviseringar inom fastighetsdriften, kollektivtrafiken och övriga transporter i landstinget som bilar, varuleveranser och tjänsteresor ska också ge lägre utsläpp. Genom att minska användningen av anestesigaser och lustgas inom vården ska utsläppen minska ytterligare. Mätt som koldioxidekvivalenter har landstingets klimatpåverkan för åren 2011–2014 minskat med 35 procent, från 192 796 ton till 125 993 ton.

Klimatanpassning är en multidisciplinär fråga som landstinget arbetar med i olika delar av verksamheten. Några exempel är den regionala utvecklingsplanen för Stockholmsregionen, RUFSS, risk- och sårbarhetsanalyser samt att minska översvämningens risk i kollektivtrafiken och att motverka effekter av värmeböljor inom sjukvården. Det arbete som bedrivs kallas inte alltid klimatanpassning. I nuläget saknas ett sammanhållande grepp om klimatanpassningsfrågan i landstinget, vilket är nödvändigt för att trygga verksamheten. I förslaget till nytt miljöprogram ingår därför både organisatoriska och praktiska åtgärder för klimatanpassning.

Exempel på åtgärder

Landstinget genomför åtgärder som minskar utsläppen av växthusgaser⁴. Under programperioden genomför landstinget även åtgärder för att klimatanpassa verksamheten. Det är nödvändigt att upprätta kommunikationskanaler och varningssystem för att hantera klimatrelaterade Extremsituationer och att genomföra krisövningar. Landstinget behöver också kartlägga behovet av samarbeten och utveckla kontakter med kommunerna om exempelvis vattenförsörjningsplaner och äldreomsorg. Ett stöd med rutiner och praktiska råd om klimatanpassning för landstingets olika verksamheter ska tas fram, med exempelvis checklistor som kan följas vid värmeböljor. Varje år behöver en riskinventering göras som beskriver hur landstinget påverkas av klimatförändringarna. I bygg- och anläggningsprojekt och i regionplanering är det viktigt att värna om grönstruktur eftersom den bland annat är en lösning på

---

⁴ En utförligare beskrivning av åtgärderna för att minska utsläppen av växthusgaser finns inom respektive område: hållbar vård, hållbara resor och transporter och hållbara fastigheter och anläggningar.

problem med ”värmeöar”⁵. Arbetet med en klimatanpassning i ett regionalt perspektiv sker genom RUFs.

Det är mycket lämpligt att klimatanpassningen sker genom innovation och i synergi med annan verksamhet, inte minst bör den vara kopplad till arbetet med att minska utsläppen av växthusgaser. Att värna om och utveckla grönstrukturer, både lokalt och regionalt, har till exempel en svalkande effekt för människor och byggnader vid värmeböljor. De gröna strukturerna binder dagvatten och fungerar som kolsänkor. Ytterligare exempel på synergier är att planera för ett regionalt trafiksystem med kollektivtrafik som integrerar lösningar för cykel, resfria arbetssätt och bildelning med hjälp av IT-kommunikation. Det är ett effektivt, hälsosamt och robust system.

Förväntade effekter

Genom att landstinget agerar som en föregångare inom klimatarbetet kan ny teknik utvecklas och sedan återanvändas globalt för att minska utsläppen och därmed höjningen av jordens temperatur. Utsläpp av växthusgaser har redan lett till att det finns ett stort behov av klimatanpassningar. Om utsläppen reduceras kan emellertid behovet av och kostnaderna för ytterligare anpassningar minska för såväl landstinget som för andra i samhället. Detta innebär att landstingets arbete med utsläppsminskningar också är viktigt precis som att klimatanpassa den egna verksamheten.

Omfattning och avgränsning

Landstingets mål om minskade utsläpp av växthusgaser omfattar energi för värme, elektricitet och kyla till fastigheter och verksamheter som finns i landstingets lokaler, energi för kollektivtrafiken och övriga transporter, samt minskade utsläpp av lustgas och anestesigaser. Förutom att effektivisera energianvändningen övergår landstinget till att helt använda förnybar energi.

Koppling till omvärldens krav

Flera av landstingets miljömål om energianvändning knyter an till de nationella miljö kvalitetsmålen, främst god bebyggd miljö, begränsad klimatpåverkan och frisk luft. Landstingets arbete med effektiv energianvändning stödjer även FN:s hållbarhetsmål, framför allt det sjunde – att hållbar energi ska vara tillgänglig och överkomlig i pris för alla – samt det trettonde – att agera omedelbart på klimatförändringar. Landstingets långsiktiga mål är att vara helt klimatneutralt vilket är i linje med Parisavtalet.

Klimatanpassning ingår också i Parisavtalet och landstingets ambitioner inom området har arbetats fram utifrån länsstyrelsens plan *Ett robust samhälle – regional handlingsplan för klimatanpassning i Stockholms län*.

---

⁵ En urban värmeö är ett storstadsområde som är påtagligt varmare än omgivningen. Vid värmeböljor kan dessa utgöra farliga platser för utsatta grupper bland annat för att de inte ger möjlighet till svalka och återhämtning nattetid.

Hållbar vård

En ökande och åldrande befolkning ställer höga krav på vården inom Stockholms läns landsting. Ett ökat vårdbehov innebär också att miljöbelastningen ökar, både från vårdverksamheterna och indirekt genom inköpen av varor och tjänster.

Läkemedel

Landstinget använder stora mängder läkemedel, både på sjukhusen och via förskrivning. Eftersom läkemedel utsöndras ur kroppen vid användning kan de nå vattenmiljön genom avloppssystemet. Avloppsreningsverken är inte byggda för att rena läkemedel och många substanser går därför opåverkade ut i vattnet. Landstingets mätningar visar att läkemedelsrester återfinns långt ute i skärgården och i dricksvattnet. Halterna är så låga att det inte finns någon akut risk för hälsoeffekter, men de långsiktiga effekterna har inte studerats. Tillverkning av läkemedel kan också ge upphov till utsläpp av aktiva läkemedelssubstanser som är långt större än de som användningen orsakar. Studier visar att utsläpp från vissa fabriker har orsakat omfattande problem med såväl miljöförstöring som antibiotikaresistens.

Läkemedel är gjorda för att vara biologiskt aktiva, vilket innebär att de kan påverka andra organismer förutom människor. De är dessutom svårnedbrytbara i naturen vilket gör att de ofta finns kvar i vattenmiljön under lång tid och kan påverka vattenlevande djur och växter negativt. Utsläpp av antibiotika till miljön riskerar att främja utvecklingen av resistenta mikroorganismer. Studier har visat att även låga koncentrationer av antibiotika i miljön kan trigga antibiotikaresistens som är ett allvarligt hot mot människors hälsa.

Status

Insikten om att läkemedel kan vara ett miljöproblem började uppmärksammas på 1990-talet och kunskapen inom området ökar ständigt. Stockholms läns landsting har i många år arbetat med kunskapsspridning, miljöhänsyn vid urvalet av läkemedel till Kloka Listan⁶, samt med att minska utsläppen och övervaka förekomsten av miljöbelastande läkemedelssubstanser i miljön. Landstinget var också bland de första landstingen som ställde miljö- och sociala krav på tillverkningen av läkemedel och det första som började följa upp de ställda kraven.

Exempel på åtgärder

Stockholms läns landsting arbetar för att minska utsläppen av läkemedel vid tillverkning genom att ställa miljökrav och sociala krav vid upphandling av rekvisitionsläkemedel. Kraven skärps och följs upp under programperioden. En utredning om läkemedels klimatpåverkan genomförs. Arbetet med att minska utsläppen av miljöbelastande läkemedelssubstanser fortgår bland annat genom att vårdverksamheter, där det är medicinskt möjligt, fortsätter arbeta för att

---

⁶ Kloka Listan är Stockholms läns landstings lista över rekommenderade läkemedel för behandling av vanliga sjukdomar.

minska användningen av miljöbelastande substanser enligt landstingets förteckning. Det är också viktigt att arbeta preventivt för att förebygga ohälsa och använda icke farmakologiska behandlingsmetoder där det är medicinskt möjligt.

Miljöhänsyn tas vid urvalet av läkemedel till Kloka Listan och läkare, tandläkare och sjuksköterskor utbildas i läkemedels miljöpåverkan. Belastningen på miljön följs upp genom provtagning av läkemedel i vatten. Ett eventuellt behov av att införa reningsåtgärder för att minska utsläppen av antibiotika från vårdverksamheter utreds. Vårdverksamheterna vidtar åtgärder för en säkrare och mer kostnadseffektiv läkemedelshantering som även minskar onödig kassation av läkemedel. Sådana åtgärder kan exempelvis vara gemensamma läkemedelsförråd, läkemedelsautomater, bassortiment av läkemedel och beställning av anpassade förpackningsstorlekar. Under programperioden bör landstinget ha en fortsatt dialog med nationella och internationella intressenter.

Förväntade effekter

En hållbar läkemedelskedja innebär att landstinget bidrar till en minskad miljöbelastning från läkemedel i alla led, från tillverkning till användning och kassation. En minskad användning och minskade utsläpp av antibiotika har även en positiv effekt på problemet med antibiotikaresistens. En säkrare och mer kostnadseffektiv läkemedelshantering och en minskad kassation av läkemedel kan också ge positiva ekonomiska effekter och vara fördelaktig från arbetsmiljösynpunkt.

Omfattning och avgränsning

Målet omfattar de läkemedel som upphandlas, köps in eller förskrivs inom alla vårdverksamheter inom landstinget, inklusive tandvård och ambulanssjukvård.

Koppling till omvärldens krav

Målet om en hållbar läkemedelskedja bidrar till det nationella miljö kvalitetsmålet giftfri miljö. Eftersom måluppfyllnaden även påverkar vattenkvaliteten kan det även relateras till det nationella målet grundvatten av god kvalitet. Minskade utsläpp av miljöbelastande läkemedelssubstanser är också relevant utifrån den lista med miljöbelastande ämnen som ska bevakas och eventuellt omfattas av gränssättning inom EU:s ramdirektiv för vatten i framtiden. Målet knyter också an till FN:s sjätte globala hållbarhetsmål som bland annat rör en hållbar förvaltning av vatten. Antibiotikaresistens är ett av de största hoten mot mänskligheten. Därför har alla ett ansvar för att vidta åtgärder i alla led för att minska en onödig användning och utsläpp av antibiotika.

Textilier

Landstingets vårdverksamheter är beroende av ett smidigt flöde av textilier för att genomföra sina uppdrag, såsom arbets- och patientkläder och bäddtextil.

Vid råvaruproduktion, tillverkning, tvätt och transport av textilier krävs det stora mängder vatten, energi och kemikalier som bland annat kan orsaka utsläpp av växthusgaser, luft- och vattenföroreningar. Det leder också till en ohållbar resursanvändning och en negativ påverkan på ekosystem och biologisk mångfald. Påverkan varierar mycket beroende på vilka fibrer, ingående material och produktionsmetoder som används. Det är viktigt att landstinget gör medvetna val och stimulerar en miljömässig produktutveckling och socialt hållbar produktion i tillverkningsländerna. Bomull är till exempel en vattenkrävande gröda som paradoxalt nog ofta odlas i områden där det råder vattenbrist. Produktion av textilier sker dessutom till stor del i länder med hög risk för kränkningar av mänskliga rättigheter, arbetares rättigheter och affärsetiska principer.

Status

Landstingets handdukar och vissa bäddtextilier är i dagsläget märkta med Bra Miljöval. Det mesta av landstingets klädsortiment består emellertid av konventionell bomull och polyester som är fibrer med stor miljöpåverkan. För att stärka hållbarheten i landstingets textiltillbrukning behöver miljökraven och de sociala kraven som ställs vid upphandling vidareutvecklas.

Återanvändning minskar påverkan från textilier i ett livscykelperspektiv. I dagsläget fungerar emellertid inte leveranserna och hanteringen av textilier i landstinget optimalt. 20-40 % av kläderna ligger normalt ute i verksamheterna längre än önskvärt (mer än 30 dagar). Dessutom är svinnet av textilier för vissa produktgrupper stort. Detta försämrar leveranssäkerheten och skapar behov av nyinköp av textilier, med ökade kostnader och miljöpåverkan som följd. Den ökade användningen av plastbaserade engångstextilier innebär också en ökad miljöpåverkan i landstingets vårdverksamheter. Det finns ett behov av att tydliggöra när engångstextilier krävs av patientsäkerhetsskäl och när flergångstextiler är ett fullgott alternativ.

Exempel på åtgärder

För att minska miljöpåverkan och stärka den sociala hållbarheten vid produktionen av textilier, utvecklar landstinget hållbarhetskraven i kommande upphandlingar och arbetar systematiskt med att följa upp de ställda kraven.

För att öka resurseffektiviteten i textilhanteringen – öka rotationen och leveranssäkerheten samt minska svinnet av textilier – genomför landstingets vård- och tandvårdsverksamheter utvecklingsprojekt tillsammans med tvättleverantören. För att minska användningen av engångstextiler där de inte krävs av patientsäkerhetsskäl, genomför landstinget en miljökonsekvensbedömning av olika textilval i vårdverksamheterna som sedan inarbetas i landstingets klädregler.

Förväntade effekter

Genom att ställa och följa upp långtgående miljökrav och sociala krav i upphandlingarna kan landstinget minska miljöpåverkan från inköp av textilier och materialförbrukning och bidra till en global hållbar utveckling. Att effektivisera textilhanteringen förväntas ge både kostnadsbesparingar, ökad leveranssäkerhet och minskad miljöpåverkan genom minskade nyinköp.

Omfattning och avgränsning

Textilmålet gäller för landstingets egna verksamheter inom vård och tandvård.

Koppling till omvärldens krav

Offentlig upphandling lyfts som ett viktigt verktyg för att nå hållbarhetsmålen på flera nivåer i samhället, bland annat i delmålet om hållbara konsumtions- och produktionsmönster i FN:s nya globala hållbarhetsmål, i EU:s nya upphandlingsdirektiv, i regeringens arbete med en nationell upphandlingsstrategi, samt i Sveriges avfallsplan och i nationella avfallsförebyggande program. Att minska textilavfallet är ett prioriterat område i det nationella avfallsförebyggande programmet.

Anestesigaser

Anestesigaser är narkosläkemedel för inhalation som används när patienter behöver sövas i samband med till exempel operationer eller undersökningar. De som används mest innehåller den aktiva substansen sevofluran, men även desfluran används.

Anestesigaser har stor klimatpåverkan och utsläppen bidrar kraftigt till den förstärkta växthuseffekten.

Status

Inom landstinget arbetar flera verksamheter sedan länge med metoder som ska minska färskgasflödet av anestesigas vid operationer, ner till ett metabolt flöde på 0,2 liter per minut i underhållsfas. Detta kan för de flesta patienter göras med lika god sövning om rätt teknik och kunskap finns, men det finns undantag där ett högre flöde behöver användas. Vid traditionell gasanestesi används ett överskott av såväl syrgas som anestesigas, medan lågflödesanestesi handlar om att med hjälp av teknik och kunskap anpassa flödet till patientens verkliga behov. Det senare minskar kostnaderna och ger betydligt lägre utsläpp till miljön. Ett flertal utredningar har också gjorts av andra utsläppsminskande åtgärder och vid Norrtälje sjukhus har ett pilotprojekt genomförts där filter för att samla upp använd anestesigas har testats.

Exempel på åtgärder

Metoder för att minska färskgasflödet av anestesigaser sprids ytterligare. I verksamhet där det inte går att minska färskgasflödet kan andra åtgärder, exempelvis filter, utredas och införas där det är miljömässigt motiverat.

Förväntade effekter

Minskade utsläpp av anestesigaser bidrar till att minska vårdverksamheternas klimatpåverkan. Ett minskat färskgasflöde av anestesigaser ger dessutom en omfattande ekonomisk besparing eftersom det går åt mindre gas vid sövningen.

Omfattning och avgränsning

Miljöprogrammet omfattar användningen av anestesigaser inom vård och tandvård. De anestesigaser som omfattas innehåller de aktiva läkemedelssubstanserna sevofluran och desfluran.

Koppling till omvärldens krav

Målet bidrar till det nationella miljökvalitetsmålet Begränsad klimatpåverkan. Det är även i linje med FN:s globala hållbarhetsmål om att vidta åtgärder för att bekämpa klimatförändringarna och dess konsekvenser, samt med Parisavtalet.

Patientmåltider

Varje år serverar Stockholms läns landsting mer än två miljoner patientmåltider och mat belastar miljön på många sätt. Om maten som serveras inte är smaklig, eller om den inte är anpassad efter patientens önskan och behov, finns det en risk att onödigt mycket mat slängs. Svinnet är en stor och onödig belastning på miljön.

Maten står för ungefär 25 procent av människans klimatpåverkan och orsakar även andra miljöproblem som bland annat minskad biologisk mångfald, exempelvis genom utfiskning och användning av bekämpningsmedel, övergödning och utarmning av jordens resurser. I ett konventionellt jordbruk används konstgödsel och bekämpningsmedel som är skadliga för miljön och ofta sker odlingen i storskaliga monokulturer. Regnskog och annan värdefull natur avverkas på många håll för att ge rum åt betesmarker och odlingar. I många länder förekommer dessutom en överanvändning av antibiotika inom djurproduktionen. Den bidrar till ökad antibiotikaresistens och resistenta bakterier hos djur kan sedan spridas vidare till andra djur eller till människor.

Status

I landstingets livsmedels- och måltidsupphandlingar ställs det krav på att 30 procent av livsmedlen ska vara ekologiska år 2016. Även djurskydds krav och vissa andra hållbarhetskrav har börjat ställas. En mätning av landstingets klimatpåverkan från livsmedel gjordes för 2011 och ytterligare en kommer att göras för 2016. En klimatdatabas som är kopplad till de befintliga måltidssystemen hjälper verksamheterna att ta fram klimatsmarta menyer och ger dem möjlighet att göra egna beräkningar på klimatpåverkan från den mat som serveras. Flera verksamheter har även mätt svinnet och resultaten varierar från några procent upp till att ungefär var femte portion slängs. Arbetet med måltidsfrågorna är i dagsläget decentraliserat från Måltidsutredningen.

Exempel på åtgärder

För att säkerställa att den mat som serveras är producerad på ett socialt och miljömässigt hållbart sätt ska relevanta hållbarhetskrav ställas vid upphandling av livsmedel och måltider.

Krav ställs på att andelen ekologiska livsmedel ska vara 40 procent år 2018, 45 procent 2019 och 50 procent 2021. Hållbarhetskraven omfattar till exempel:

- Djurskydds krav, exempelvis näbbtrimning och svanskupering
- Sociala krav, exempelvis Fairtrade
- Krav på förebyggande djurhälsovård och rationell antibiotikaanvändning inom djurproduktion
- Krav på att det kött och den fisk som serveras ska vara grön- eller gulmarkerat enligt WWF:s kött- respektive fiskguide
- Certifieringskrav på exempelvis soja och palmolja

Vid upphandling av måltider ska, förutom hållbarhetskrav och krav på ökad andel ekologiska livsmedel, även krav ställas på att måltidsleverantören och beställaren ska samarbeta löpande under avtalsperioden för att utveckla måltidens miljömässiga och kvalitetsmässiga delar.

Matens klimatpåverkan kan minska genom klimatsmart meny- och inköpsplanering och säsongsanpassade råvaror, men den stora vinsten fås genom minskat svinn. Minskat portionssvinn kan uppnås genom ett flertal åtgärder, både genom arbete för att ytterligare patientanpassa måltiderna och genom att införa kvalitetshöjande åtgärder genom hela måltidskedjan, exempelvis trevlig måltidsmiljö, smaklig mat, bättre anpassade portioner och valfrihet när det gäller rätter och mattider. Det är också viktigt att måltiden serveras av personer som har engagemang och kunskap om mat.

Förväntade effekter

De hållbarhetskrav som ställs vid upphandling leder till bättre miljömässiga och sociala villkor vid tillverkningen, förbättrad djurhållning och en minskad användning av antibiotika inom djurhållningen. Ett minskat svinn ger både miljömässiga och ekonomiska besparingar. En kvalitetshöjande satsning som stimulerar patienternas matlust kan ge positiva effekter på, och minskade kostnader för, sjukdomsrelaterad undernäring, förutom att minska svinnet.

Omfattning och avgränsning

Målet omfattar alla patientmåltider som serveras vid landstingets egna vårdverksamheter.

Koppling till omvärldens krav

Målet bidrar till ett stort antal av de nationella miljökvalitetsmålen, främst begränsad klimatpåverkan, giftfri miljö, ingen övergödning, levande sjöar och vattendrag, hav i balans samt levande kust och skärgård, myllrande våtmarker, levande skogar, ett rikt odlingslandskap och ett rikt växt- och djurliv. Att minska matsvinn är också relevant utifrån EU:s mål att matsvinn ska halveras till år 2020. Målet bidrar även till FN:s globala hållbarhetsmål som rör att avskaffa hunger, trygga livsmedelsförsörjningen, förbättra nutritionen och främja ett hållbart jordbruk, samt målet om att skydda, återställa och främja en hållbar användning av landbaserade ekosystem, ett hållbart skogsbruk, att bekämpa

ökenspridning, hejda och vrida tillbaka markförstörelsen samt hejda förlusten av biologisk mångfald.

Hållbara resor och transporter⁷

När Stockholmsregionen växer ökar belastningen på alla trafiksystem i länet. Stora investeringar inom kollektivtrafiken görs för att landstingets arbete med resor och transporter ska ligga i framkant nationellt och även främja en hållbar utveckling av regionen.

Resor och transporter

Transporter spelar en viktig roll i samhället. Länetns invånare tar sig till arbete, skola och förskola och företagare är beroende av att tjänster och gods kommer fram. Landstinget svarar för många transportslag, främst kollektivtrafik på land, men även sjötrafik, ambulanser samt transporter för hemsjukvård och varor. Förutom de positiva aspekterna av ett väl fungerande transportsystem och en attraktiv kollektivtrafik i länet är det nödvändigt att även beakta transporternas negativa påverkan på miljön. Främst handlar det om buller, hälsoskadliga utsläpp av partiklar och kvävedioxider samt klimatpåverkande utsläpp.

Trafiken medför att olika föroreningar når mark och vatten. Kväveoxider och partiklar från förbränningsmotorer påverkar både människors hälsa och miljön negativt. Kväveoxider och kolväten bidrar även till marknära ozonbildning. Emissioner av partiklar på grund av användningen av dubbdäck är en ytterligare hälsorisk. Utöver det är koldioxidutsläpp från icke förnybara drivmedel en starkt bidragande faktor till den globala klimatförändringen.

Status

Luftkvaliteten i Stockholm har blivit bättre de senaste årtiondena, bland annat tack vare skärpta avgaskrav på fordon, infasning av renare bränslen och miljöbilar. Inte minst har kollektivtrafiken framgångsrikt övergått till att använda förnybara drivmedel. Andelen förnybara drivmedel för landstingets transporter ökade till 79 procent under 2014, samtidigt som resandet med den allmänna kollektivtrafiken ökade något. I slutet av år 2014 definierades däremot endast 38 procent av de fordon som landstinget ägde eller leasade som miljöbilar. Under samma år motsvarade landstingets klimatpåverkan från tjänsteresor med tåg och flyg 5 789 ton koldioxidekvivalenter, vilket är 192 gram per kilometer. Av det totala antalet resta kilometer utgjorde flygresorna den största andelen, 83 procent.

Exempel på åtgärder

Att erbjuda en attraktiv och expansiv kollektivtrafik är en av landstingets bästa möjligheter att minska trafikens negativa miljöpåverkan i länet. Det kan ske

---

⁷ Kommentar i remissversion: Parallellt med att ta fram det nya miljöprogrammet pågår ett arbete med ett nytt trafikförsörjningsprogram, TFP. Ett målarbete för kollektivtrafikandelar ingår i båda. För att programmen ska harmonisera kan resultaten från arbetet med TFP leda till att det föreslagna målet i det nya miljöprogrammet revideras.

genom att kollektivtrafiken i regionen är effektivt samordnad och uppfyller resenärernas behov av enkelhet, tillförlitlighet, trygghet, komfort, turtäthet, snabba resor och bekväma byten. Det är också viktigt att kollektivtrafiken är tillgänglig för alla i regionen. Den ska erbjuda länsinvånarna förbindelser till viktiga målpunkter, som regioncentrum, kommuncentrum och regionala stadskärnor. Genom regionplaneringen kan landstinget även påverka så att ny bebyggelse främst tillkommer i goda kollektivtrafiklägen och att cykelinfrastruktur prioriteras. Gång, cykel och digitala resor⁸ ska gynnas för att avlasta kollektivtrafiken och stärka folkhälsan. Landstinget ska utnyttja digitaliseringens möjligheter för resfria möten, flexibla arbetssätt och stödjande e-hälsotjänster. Telefon och videokonsultation ska bli en naturlig del av vårdutbudet. Landstinget kan också påverka hur anställda reser, där tåg väljs framför flyg. Om tjänsteresor sker med flyg kan landstinget lämna bidrag till utvecklingen av biobränslemarknaden för flyg⁹.

Förväntade effekter

Åtgärderna förväntas leda till att buller, partikel- och klimatpåverkande utsläpp minskar, samt till en förbättrad folkhälsa och en attraktivare region för medborgare och företag. Ett regionalt kollektivtrafiksystem som integrerar lösningar för cykel, resfria arbetssätt och bildelning med hjälp av IT-kommunikation, minskar köerna i Stockholmstrafiken och utgör en robust samhällsstruktur.

Omfattning och avgränsning

Miljöprogrammet omfattar alla transportslag som väg, spår, flyg, sjöfart, cykel och gång. Programmet fokuserar dock särskilt på att minska de motoriserade vägtransporterna.

Koppling till omvärldens krav

Flera av de nationella miljö kvalitetsmålen knyter an till landstingets miljömål om hållbart resande, främst de som gäller frisk luft och begränsad klimatpåverkan. Landstingets arbete med hållbara resor och transporter stödjer även FN:s hållbarhetsmål, framför allt det trettonde om att agera omedelbart på klimatförändringar.

Kemikalier

Spridningen av miljö- och hälsofarliga kemikalier till miljön är en viktig miljöfråga för landstinget på grund av den höga konsumtionen av varor och produkter. Kemikalierna påverkar till exempel miljö och hälsa när olika kemiska produkter används i fordons- och spårunderhållet i kollektivtrafiken och i fastighetsdriften.

Sedan 2006 har landstinget arbetat aktivt och framgångsrikt med att fasa ut miljö- och hälsofarliga kemikalier vid akutsjukhusen och i tandvården. För att driva utfasningsarbetet ännu längre fokuserar landstinget nu på kemiska produkter för drift och underhåll av fastigheter och fordon. För att nå målet –

---

⁸ Digitala resor avser telefon- och videomöten som ersätter resor med tåg, flyg eller bil.

⁹ Se exempelvis Fly Green Fund.

en utfasning på 30 procent – behöver de berörda verksamheterna ta fram lokala planer för utfasningen. Parallellt måste de också se över sina avtal med underhålls-entreprenörer och leverantörer av kemiska produkter för att säkerställa att avtalen innehåller krav på att utfasningslistan ska tillämpas, samt att en redovisning av använda ämnen sker varje år. Vid en måluppfyllnad förväntas landstingets verksamheter ha minskat sina utsläpp av miljö- och hälsofarliga ämnen och därmed minskat den totala kemikaliebelastningen på människa och miljö.

För en utförligare information om kemikalier, se nästa kapitel.

Hållbara fastigheter och anläggningar

Stockholms läns landsting är inne i en period med stora investeringar i kollektivtrafik och vårdfastigheter. De olika bygg- och anläggningsprojekten utgör en väsentlig del av landstingets miljöpåverkan under programperioden.

Resurseffektivitet inom bygg- och anläggningsprojekt

Inom EU står konstruktion och användning av byggnader för omkring hälften av allt utvunnet material, för cirka hälften av all energianvändning, för omkring en tredjedel av vattenförbrukningen och för ungefär en tredjedel av avfallet.

Klimatpåverkan från byggproduktion, framför allt på grund av materialförbrukning, har fått ökad uppmärksamhet på senare tid. I Sverige uppskattas byggproduktionens klimatpåverkan till cirka tio miljoner ton koldioxidekvivalenter per år, vilket är ungefär lika mycket som utsläppen från landets biltransporter. Livscykelanalysstudier har också visat att klimatpåverkan från produktionen av en byggnad, inklusive produktionen av byggmaterial, är ungefär lika stor som klimatpåverkan från fastighetsdriften.

Översiktliga beräkningar visar att de planerade investeringarna inom trafikförvaltningen, förvaltningen för utbyggd tunnelbana, FUT, och Locum AB ger upphov till i storleksordningen 900 000 ton koldioxidekvivalenter de närmaste åren. Beräkningen baseras på livscykelanalyser och klimatkalkyler för FUT, Nya Karolinska Solna, NKS, och andra referensprojekt. Utsläppen är cirka 300 000 ton koldioxidekvivalenter för respektive förvaltning och bolag. Detta kan jämföras med landstingets klimatpåverkan från kollektivtrafik, resor och transporter, fastighetsdrift, medicinska gaser och livsmedel som sammanlagt var 125 000 ton koldioxidekvivalenter under 2014.

Landstingets bygg- och anläggningsprojekt leder även till stora mängder avfall. Under 2014 har cirka 22 000 ton avfall rapporterats från byggprojekt inom landstinget, men siffran inkluderar inte alla genomförda projekt.

Status

Inom ramen för det nuvarande miljöprogrammet arbetar landstinget med att källsortera byggavfall och målet är att sortera till minst 90 procent. Därtill återanvänds byggmaterial i vissa projekt. Under 2014 var sorteringsgraden av

byggavfall mellan 63–97 procent i landstingets förvaltningar och bolag och materialåtervinningen i storleksordningen 45–60 procent. De föreslagna målen i det nya miljöprogrammet lägger större fokus på att förebygga avfall, samt att återanvända och materialåtervinna avfall från bygg- och anläggningsprojekt. Att sortera bygg- och rivningsavfall är ett grundläggande krav.

Att arbeta med åtgärder för att minska klimatpåverkan från bygg- och anläggningsprojekt är ett nytt område för landstinget. Det finns sedan tidigare en övergripande klimatkalkyl för byggnationen av Nya Karolinska Solna. Förvaltning för utbyggd tunnelbana har också gjort klimatkalkyler för en typstation och arbetat med besparingsåtgärder. Enligt beräkningarna kan klimatpåverkan reduceras med cirka 40 procent för en typstation, samtidigt som resurs- och kostnadsbesparingar också har gjorts.

Exempel på åtgärder

Initialt under programperioden görs särskilda satsningar kopplat till klimatpåverkan från bygg- och anläggningsprojekt hos berörda förvaltningar och bolag med fokus på pilotprojekt, analys, kunskaps- och processutveckling. Under 2017 tar landstinget fram en plan för fortsatt arbete med målområdet.

Under 2017 genomför berörda förvaltningar och bolag även en analys av vilka material- och avfallsströmmar i deras bygg- och anläggningsprojekt som medför störst miljöpåverkan och där det finns stor utvecklingspotential. Att minska avfallsmängderna har högsta prioritet. Det avfall som ändå uppstår ska om möjligt återanvändas eller materialåtervinnas. Förvaltningarna och bolagen beslutar under 2017 om mål och åtgärder att förebygga avfall och öka återanvändningen, minst fyra prioriterade fraktioner, samt ökad materialåtervinning, minst tre prioriterade fraktioner, vid nybyggnation, ombyggnation respektive anläggningsarbete.

Som ett verktyg för att arbeta med klimatpåverkan, resurser och avfall föreslås att en form av resursplaner utarbetas i alla större projekt. Resursplanerna tas fram inledningsvis och följer sedan hela byggprocessen. Projektspecifika mål och åtgärder som stimulerar klimat- och resurseffektivitet i byggprocessen ska definieras i planerna. Landstingsstyrelsens förvaltning stödjer arbetet med att ta fram ramor och metoder.

Förväntade effekter

De klimatkalkyler som har tagits fram av förvaltning för utbyggd tunnelbana visar att landstingets klimatpåverkan kan minska genom bland annat andra materialval, dimensionering av konstruktioner t.ex. hur tjocka betongväggarna är och effektiviseringsåtgärder. Dessutom uppger aktörer som arbetar aktivt med klimatreducering att åtgärderna ofta leder till kostnadsbesparingar i projekten. Det är dock viktigt att det finns kunskap om frågan och en tydlig process för att identifiera besparingspotentialer och klimatreducerande åtgärder, samt att det finns effektiva kanaler för erfarenhetsutbyte och lärande.

Ett antal studier visar också att ett strategiskt och systematiskt arbete med resurseffektivitet kan leda till minskad materialförbrukning, minskade avfallsmängder, färre transporter och samtidigt ge stora kostnadsbesparingar.

Vid byggnationen av Barts Hospital i London halverades exempelvis avfallskostnaderna och transportererna minskade med 75 procent, i jämförelse med tidigare projekt.

Omfattning och avgränsning

Målet omfattar alla förvaltningar och bolag som bedriver bygg- och anläggningsprojekt.

Koppling till omvärldens krav

Bygg- och rivningsavfall är prioriterade materialströmmar i Sveriges avfallsplan och program för att förebygga avfall. Resurseffektivitet ur ett livscykelperspektiv i bygg- och fastighetssektorn prioriteras också i EU-kommissionens arbete med en strategi för cirkulär ekonomi. Målområdet kopplar även till de nationella miljö kvalitetsmålen om god bebyggd miljö och begränsad klimatpåverkan.

Kemikalier

Spridningen av miljö- och hälsofarliga kemikalier till miljön är en viktig miljöfråga för landstinget på grund av den höga konsumtionen av varor och produkter. Naturfrämmande kemikalier finns i både kemiska produkter och i många varor som verksamheterna använder. De finns där för att ge varan en specifik egenskap, till exempel att göra plasten mjuk eller att skydda mot rost. Både europeisk och svensk lagstiftning reglerar farliga och särskilt farliga ämnen, men klassificeringen av enskilda ämnen sker inte i samma snabba takt som nya ämnen släpps på marknaden. Kunskapen om kemikalier i varor, inklusive byggprodukter, är bristfällig och lagstiftningen bidrar endast till att täcka vissa luckor. Ur ett livscykelperspektiv är de betydande grupperna av kemikalier i varor: kemikalier i byggvaror, kemikalier i elektronik, engångsvaror som innehåller pvc samt kemikalier i textilier.

När olika kemiska produkter används i landstingets verksamheter uppstår en miljö- och hälsopåverkan från kemikalierna. Det sker också en omfattande påverkan genom de varor som köps in eftersom de under användning kan avge kemikalier till omgivande luft, vatten och människa. Majoriteten av de kemikalier och kemiska produkter som används idag är troligtvis ofarliga för människa och miljö. De kemikalier som innebär miljö- och hälsorisker kan till exempel vara cancerogena, allergena eller svårnedbrytbara i naturen. En grupp av ämnen som diskuteras brett är de misstänkt hormonstörande som finns i bland annat pvc-plast och i vissa flamskyddsmedel.

Status

Sedan 2006 har landstinget arbetat aktivt med att fasa ut miljö- och hälsofarliga kemikalier vid akutsjukhusen samt tandvården. Arbetet har varit framgångsrikt och mer än 80 procent av de ursprungliga utfasningsämnena är nu borta. Exempel på ämnen som har fasats ut är glutaraldehyd, hydrokinon och bromerade flamskyddsmedel. Kemikaliekrav ställs numera i samtliga samordnade upphandlingar som innefattar kemikalier. För att driva utfasningsarbetet ännu längre fokuserar landstinget nu på kemiska produkter för drift och underhåll av fastigheter och fordon. Samtidigt skärps målet om kemikalier i byggmaterial eftersom branschen har utvecklats så att allt fler

byggmaterial kan bedömas i Byggvarubedömningen. Detta görs dock inte i tillräckligt snabb takt, utan påtryckningar är nödvändiga.

Exempel på åtgärder

För att nå målet på 30 procent när det gäller en utfasning av kemiska produkter för underhåll av fastigheter och fordon måste Locum AB och trafikförvaltningen ta fram lokala planer. En lämplig strategi kan vara att undersöka vilka produkter det rör sig om och successivt fasa ut några produkter i taget. Parallellt behöver verksamheterna se över de avtal som finns med underhållsentreprenörer och leverantörer av kemiska produkter för att säkerställa att avtalen innehåller krav på att utfasningslistan ska tillämpas, samt att ämnen som har använts redovisas varje år. Det är av största vikt att ansvariga upphandlare och inköpare förstår hur utfasningslistan ska användas. Ytterligare åtgärder är utbildning för berörda personer och verksamheter.

Bedömning av material i ett byggprojekt görs redan i nuläget men målet beskriver en utökad bedömning då de undantag som görs idag förväntas bli färre. För att nå målet – minst 50 procent av materialen som används vid ny- och ombyggnation ska bedömas – måste fler material inom projektet bedömas redan i projekteringsfasen av en fastighet eller anläggning. Dessutom måste fler material som är avsedda för anläggningsbyggnationer bedömas enligt Byggvarubedömningens kriterier. I dagsläget undantas många produkter från bedömningen och hamnar utanför den så kallade gränsdragningslistan. Dessa generella undantag behöver ses över. Kostnaden innebär primärt en tidsinsats för miljösamordnare i bygg- eller anläggningsprojekt. I denna tidsinsats ligger uppföljning, kravställning och hantering av bygg- och anläggningsprodukter för det specifika projektet.

Förväntade effekter

Vid en måluppfyllnad förväntas landstingets verksamheter ha minskat sina utsläpp av miljö- och hälsofarliga ämnen och därmed landstingets totala kemikaliebelastning till människa och miljö. Målet bidrar även till en förbättrad arbetsmiljö för anställda som exempelvis underhåller eller kör kollektivtrafik, samt ger en hälsosammare miljö för alla som åker kollektivt eller vistas i landstingets lokaler.

När samtliga material som används vid en ny- eller ombyggnation registreras får landstinget kontroll över kemikalieinnehållet i olika lokaler och anläggningar. Ju fler material och produkter som bedöms i Byggvarubedömningen, desto lättare blir det att bygga miljövänligt i framtiden. Kostnaden förväntas endast ökas marginellt i början av programperioden för att sedan stagnera eller minska. På lång sikt förväntas åtgärden leda till lägre kostnader eftersom framtida föroreningar förhindras samt att förvaltningen av byggnader och anläggningar tillsammans med avfallshanteringen vid en rivning blir effektivare.

Omfattning och avgränsning

Miljömålen inom området kemikalier omfattar dels material som används vid ny- och ombyggnation av fastigheter och anläggningar, dels miljö- och hälsofarliga ämnen i produkter för drift och underhåll av fastigheter och fordon.

Material som används vid ny- och ombyggnation ska bedömas enligt Byggsvarubedömningens kriterier eller motsvarande. Stockholms läns landstings utfasningslista för miljö- och hälsofarliga kemikalier 2017–2021 ska tillämpas vid upphandling och inköp av kemiska produkter.

Koppling till omvärldens krav

Målet om att minska miljö- och hälsoriskerna med kemikalier knyter an till det nationella miljö kvalitetsmålet Giftfri miljö. Eftersom en måluppfyllnad även påverkar vattenkvaliteten kan målet också relateras till det nationella målet Grundvatten av god kvalitet. Den europeiska kemikalielagstiftningen, bland annat Reach-förordningen, innehåller bland annat mål om utfasning av särskilt farliga ämnen.

Energianvändning

Landstinget äger och förvaltar fastigheter, som vårdbyggnader och depåer, som kräver stora mängder energi för värme, elektricitet och kyla. Dessutom bedriver landstinget kollektivtrafikverksamhet med bussar, tåg och tunnelbana som är teknikintensiv och energikrävande. Energianvändning påverkar i princip alltid miljön, men omfattningen beror på vilket energislag som används. Solenergi, vindkraft och vattenkraft ger knappt några utsläpp alls till skillnad från kolkraftverk som ger stora utsläpp av bland annat växthusgaser. I Sverige produceras el till största delen med vatten- och kärnkraft, men internationellt dominerar fossila bränslen helt. Nordens elnät är till viss del sammankopplade med näten i övriga Europa vilket gör att vi importerar och exporterar el över gränserna. För uppvärmning är fjärrvärme ofta ett bra miljöalternativ. Fossilbaserade drivmedel för transporter har en stor negativ miljöpåverkan. En sparad kilowattimme är därför bäst för både ekonomi och miljö.

Koldioxid står för den större delen av världens utsläpp av växthusgaser. Emissioner av koldioxid sker bland annat vid förbränning av fossila bränslen som olja och bensen, samt när kol, olja och naturgas används i elproduktion. Kolväten, svaveloxider, kväveoxider och partiklar med en diameter upp till 10 mikrometer är exempel på andra emissioner som uppstår vid energianvändning och som har en negativ påverkan på klimatet, den lokala miljön och människors hälsa. I tätorter har partiklarna i luftföroreningarna störst inverkan på hälsan.

Status

Landstinget har genomfört en framgångsrik och snabb övergång till förnybar energi och en allt större andel av nybyggnationen klassas nu som miljöbyggnad enligt byggbranschens system för miljöcertifiering. Men när det gäller energieffektivitet finns det mycket kvar att göra och en stor utmaning är att kartlägga energianvändningen och spara på verksamhetsenergin. Under år 2014 var andelen förnybar energi 79 procent för landstingets transporter och 95 procent för fastigheterna, medan den totala energianvändningen för fastigheter och kollektivtrafik endast var 1 procent lägre 2014 än 2011.

Exempel på åtgärder

Att effektivisera energianvändningen är ett prioriterat område som på ett kostnadseffektivt sätt bidrar till att göra den sammankopplade europeiska energimarknaden hållbar genom att den förnybara energin räcker till fler.

I strategiska fastighetsfrågor och investeringar beaktas energieffektivisering. Investeringsbedömningar utifrån livscykelkostnaden tillämpas på alla projekt som innefattar en möjlig energieffektivisering. I externa lokaler sker ett samarbete med hyresvärdarna om förnybar energi och en effektiv energi- och lokalanvändning¹⁰. Verksamheter i landstingsägda fastigheter tar fram en handlingsplan för att minska lokalens energianvändning. Planen ses över och uppdateras minst en gång per år.

Landstinget fortsätter att kartlägga energianvändningen i fastigheter och för kollektivtrafik. Förslag på åtgärder för energieffektivisering genomförs och under programperioden satsar landstinget också på fastighetsnära energiproduktion i form av solceller.

Förväntade effekter

Förväntade miljöeffekter samt ekonomiska effekter av minskad klimatpåverkan är god ekonomi, mindre partikelutsläpp från energiproduktion och ett förbättrat eller oförändrat inomhusklimat.

Omfattning och avgränsning

Målet avseende energieffektivisering omfattar energi för värme, elektricitet och kyla till fastigheter och de verksamheter som finns i landstingets lokaler. Förutom att effektivisera energianvändningen övergår landstinget till att helt använda förnybar energi.

Koppling till omvärldens krav

Flera av de nationella miljö kvalitetsmålen knyter an till landstingets miljömål om energianvändning främst gällande god bebyggd miljö, begränsad klimatpåverkan och frisk luft. Landstingets arbete med en effektiv energianvändning stödjer även FN:s hållbarhetsmål, framför allt det sjunde om hållbar energi som anger att energin ska vara tillgänglig och överkomlig i pris för alla, samt det trettonde som handlar om att agera omedelbart på klimatförändringar.

---

¹⁰ Se exempelvis *Grön bilaga till lokalhyresavtal* enligt Fastighetsägarna.